

Trista čuda i trista jauka: Život i djelo Save Mrkalja

VIRNA KARLIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

SANJA ŠAKIĆ

Srpsko narodno vijeće

Rad je posvećen prikazu života i djela Save Mrkalja, srpskog filologa, filozofa i književnika koji je u srpskoj kulturi ostavio neizbrisiv trag svojom azbučnom reformom, kao i svojim značajnim, iako opsegom nevelikim pjesničkim opusom. Riječ je o iznimno darovitom i obrazovanom intelektualcu, poliglottu i osobenjaku čiji su životni put obilježili sukobi, osobna previranja, neimaština i bolest. U uvodnom dijelu rada izložena je njegova kratka biografija, nakon koje slijedi prikaz njegovih filoloških doprinosa i književnog stvaralaštva.

KLJUČNE RIJEČI: *Sava Mrkalj, filologija, srpski jezik, srpska književnost, azbučna reforma*

/

Sava Mrkalj (1783. — 1833.) srpski je filolog, filozof i književnik, najpoznatiji kao reformator srpske azbuke čije je ideje Vuk Stefanović Karadžić preuzeo te uz manje dorade primijenio u okviru vlastite reforme srpskog književnog jezika i pisma. Istraživači njegova života i djela često ga određuju kao prvog srpskog učenog filologa te kao jednog od najobrazovanijih Srba svojega doba, čiji su filološki doprinosi mnogo vremena nepravedno ostali u Karadžićevoj sjeni – iako je sâm Karadžić isticao Mrkaljeve ideje kao uzor i polazište za vlastitu azbučnu i jezičnu reformu. Konačno, sredinom 20. stoljeća među slavistima se počinje buditi znanstveni interes za Mrkalja, koji s vremenom

sve više raste, a o tome svjedoči pozamašna bibliografija posvećena njegovu životu, filološkom radu te književnom stvaralaštvu.¹

/ Mrkaljev životni put

Mrkalj je rođen 1783. godine u Sjeničaju, na Kordunu, u tadašnjoj Vojnoj krajini.² Iako je porijeklom bio iz siromašne obitelji, mladost je proveo školujući se. Osnovnu školu završio je u rodnom selu, nakon čega pohađa dvogodišnju bogoslovnu školu u Plaškom. Poslije kraćeg rada u službi učitelja u gospićkoj *Slavjano-serbskoj školi* preselio se u Zagreb, gdje je kao jedan od najboljih učenika završio zagrebačku arhigimnaziju, a zatim pohađao filozofske studije na zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji.³ U periodu od 1807. do 1810. godine, kada nastaje njegovo čuveno djelo neobična naslova *Salo debeloga jera libo azbukoprotres*⁴ (1810), studirao je filozofiju i matematiku na sveučilištu u Pešti. Tamo je imao priliku povezati se sa srpskim intelektualcima poput Vuka Karadžića i Luke Milovanova, što ga je potaklo na promišljanje o srpskom jeziku i pismu, a u konačnici i na pisanje *Sala*, u kojem izlaže svoj prijedlog reforme srpske azbuke popraćen raspravom o (književnom) jeziku i pravopisnim pitanjima (Subotić 2018). Osim formalnog obrazovanja i činjenice da je Mrkalj bio upoznat sa suvremenom filološkom i filozofskom literaturom, širini njegovih filoloških uvida zasigurno je doprinijela i njegova višejezičnost – služio se francuskim, njemačkim, mađarskim, ruskim, slavenosrpskim, grčkim, hebrejskim i latinskim jezikom (*ibid.*). Iako je imao ambiciju nastaviti s radom na reformi srpskog književnog jezika, Mrkaljev najavljeni *Jezikoprotres* (gramatika srpskog jezika) nikada nije realiziran, a Mrkaljev životni put po objavljivanju *Sala* skreće u novom, pogubnom smjeru: “Izlazak *Sala debeloga jera* na svjetlo dana bio je značajan datum u historiji srpske

1 Usp. npr. znanstvenu bibliografiju o Mrkalju koju je priredila Ilić Marković (2012).

2 O Mrkaljevu životu, kao i o njegovu filološkom i književnom stvaralaštvu, pisali su brojni autori. U ovom sažetom pregledu njegova životnog puta najviše se oslanjamo na Nikoliševu (1980) monografiju, koju autor određuje kao Mrkaljevu “naučnu, psihopatološku i romansiranu biografiju” (*ibid.*, 113).

3 O periodu provedenom u Zagrebu v. detaljnije Roksandić (2012).

4 U duhovitom naslovu *Salo debeloga jera* autor se referira na “trbušasti” znak *јor* (ѣ), uzimajući ga kao predstavnika svih suvišnih grafema u tadašnjoj ruskoslavenskoj azbuci, koju je po njegovu sudu valjalo “protresti” i osloboditi suvišnih znakova. O Mrkaljevoj azbučnoj reformi izloženoj u *Salu debeloga jera* bit će više riječi u narednom poglavlju.

pismenosti, na jednoj strani, a na drugoj i početak stradanja njegovog autora, čiji je život naredne dvije decenije bio pun nemilosti i gorčine” (Okuka 2010: 18). Naime, njegova azbučna reforma, koja je bila toplo pozdravljena od strane tadašnje struke, naišla je na strogu osudu Srpske pravoslavne crkve, koja je s mitropolitom Stratimirovićem na čelu Mrkaljeve ideje doživjela kao udar na srpsku tradiciju i pravoslavlje. Nakon zabrane Mrkaljeve azbuke i svih djela napisanih na njoj Mrkalj traži utočište u Crkvi zamonašivši se u manastiru u Gomirju kao monah Julijan. Nakon dvije godine šikaniranja u gomirskom manastiru biva otpušten iz njega (1813), a zatim slijede godine lutanja i povremenog učiteljevanja na raznim lokacijama (Banat, Fruška gora, Glina, Vojnić, Karlovac, Dubrovnik, Šibenik, Zemun i dr.) te niz neuspjelih pokušaja da se ponovno zamonaši:

Od te 1813. godine pa sve do svoje smrti, dakle dvadeset godina, Sava Mrkalj više ne živi. Dvadeset godina tumaranja, bolovanja, gladovanja, raspadanja, bolesno neurotičnih ispada i trzaja ka spasenju, totalno bezuspješnih jer svaki pokušaj da skoči uvis završava se padom u još dublji ponor (...). (Nikoliš 1980: 68)

U tom teškom razdoblju, sedam godina po objavljivanju *Sala*, Mrkalj je napisao filološku raspravu pod naslovom *Palinodija libo obrana debeloga jer* (1817),⁵ u kojoj odbacuje pojedine ideje iznesene u *Salu debeloga jera*. Zbog nje ponovno trpi oštru kritiku i osude, ovoga puta od strane filologa – a među njima i bliskih kolega i prijatelja – koji je tumače kao neprihvatljivo i znanstveno neutemeljeno podilaženje Crkvi: “Njegov Azbukoprotres učinio je trista čuda. Al' ovo nije nikakvo čudo spram čuda što sad debelomu jeru, koje je izudio bio, salo u trbu(h) meće” i “novi život daje” (Atanacković 1818, prema Okuka 2010: 31). Teške životne okolnosti i pritisci koji su ga snalazili sa svih strana s vremenom su se odrazili na Mrkaljevo psihičko zdravlje. Na prijelazu iz 1825. u 1826. godinu uhapšen je u Gospiću zbog počinjenog fizičkog napada te mu je tada dijagnosticirana mentalna bolest. Nekoliko godina kasnije hospitaliziran

5 *Palinodija* (grč. παλινωδία) pjesnički je žanr u kojem se opovrgava i opoziva sadržaj prijašnje pjesme (palinodija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*). U ovoj kratkoj raspravi Mrkalj “brani” slovo *debelo jer*, za čije se ukidanje odlučno zalagao u *Salu debeloga jera*. Dok su neki Mrkaljevi suvremenici ovo djelo tumačili kao satiričan čin, danas struka smatra da je najvjerojatnije riječ o autorovu pokušaju da se obrani od gnjeva Crkve koji je “navukao” na sebe objavljivanjem *Sala*. Iako se u ovoj raspravi Mrkalj bavio isključivo statusom grafema ϑ u srpskoj azbuci, mnogi su je neopravdano tumačili kao autorovo odricanje od cjelovite reforme (Mladenović 2008).

je u bečkoj duševnoj bolnici, gdje je preminuo 1833. godine. Zanimljivo je spomenuti da je Mrkalj unatoč neslaganjima nakon objavljivanja *Palinodije* ostao u kontaktu s Vukom Karadžićem do kraja svojega života, o čemu svjedoči njihova sačuvana prepiska.

/ Mrkaljevi filološki doprinosi

Prije sadržajne analize ovoga djela izložene u poglavlju istoimenog naslova, u nastavku slijedi kratak pregled jezične situacije u Srba za vrijeme Mrkaljeva života, a potom i prikaz sudbine njegova *Azbukoprotresa*.

/ *Jezična situacija u Mrkaljevo doba*

Za vrijeme Mrkaljeva života pitanje srpskog književnog jezika otvoreno je, a smjer njegova daljnjeg razvoja neizvjestan. Srpskoslavenski jezik (srpska redakcija staroslavenskog jezika), koji je bio u upotrebi od samih početaka srpske pismenosti, izlazi iz aktivne upotrebe u prvoj polovici 18. stoljeća, kada ga “zamjenjuje” ruskoslavenski jezik (ruska redakcija staroslavenskog jezika). Ruskoslavenski do kraja 18. stoljeća izlazi iz šire upotrebe prvenstveno zbog slabe razumljivosti, ali se do danas zadržava u sferi Srpske pravoslavne crkve (usp. npr. Ivić 2014). Funkciju književnog jezika u drugoj polovici 18. stoljeća usporedno s ruskoslavenskim i ruskim književnim jezikom vrši slavenosrpski – novonastali “hibridni jezik” koji se razvio miješanjem ruskoslavenskog i narodnog jezika s primjesama srpskoslavenskog i ruskog:

Slavenosrpski jezik nastao je kao posledica želje srpskih stvaralaca, pre svih književnika, da pišu jezikom koji će biti razumljiv čitaocima. Ideja o pisanju na jeziku razumljivom širem auditorijumu bila je prirodna posledica epohe racionalizma i prosvetiteljstva u Evropi, pa i među Srbima. Razumljivost, sagledana u kontekstu dotad vladajuće ruskoslovenske pismenosti, morala je podrazumjevati približavanje jezika kulture srpskom narodnom jeziku, tj. posrbljivanje crkvenoslovenskog jezika, umnogome udaljenog i stranog za manje školovanu čitalačku publiku. (Milanović 2010: 93)

Uvođenje elemenata narodnog jezika u ruskoslavenski ostvarivalo se na svim jezičnim razinama, međutim na nesustavan način. Pojedinci su imali različite vizije o tome kakav bi taj jezik trebao biti, stoga jezična obilježja slavenosrpskih tekstova uvelike variraju od pisca do pisca, pa čak i unutar opusa istih autora (usp. Mladenović 1989). Iako se s vremenom upotreba slavenosrpskog jezika ustalila, on nikada nije normiran te je postupno poprimao sve više elemenata narodnog jezika. Njegova neustaljenost odražavala se i u pismu. Osim različitih književnih jezika, u upotrebi su u to vrijeme bile i različite verzije ćirilicnog pisma – prije svega ruskoslavenska crkvena i ruska građanska ćirilica (Okuka 2010: 68) – a inventar slova i pravopisna rješenja u slavenosrpskim tekstovima nisu bili stabilni (Milanović 2010: 96–97). Nedosljednost njihove upotrebe velikim je dijelom proizlazila iz neusklađenosti slovnog fonda azbuka u upotrebi s glasovnim sustavom srpskog narodnog jezika: dok su s jedne strane posjedovale znakove za glasove koji u srpskom narodnom jeziku ne postoje, s druge strane nisu posjedovale znakove za glasove specifične za srpsko govorno područje.⁶

Kod Srba je zato stalno raslo nezadovoljstvo ruskom ćirilicom u srpskoj pismenosti. Sve više je sazrijevalo saznanje da se “tuđom” grafijom i na “tuđem” jeziku ne može razmatrati vlastita književnost i (u)hvatiti korak s prosvijećenošću u novim kretanjima u društvu i kulturi. (*ibid.*: 70)

Mnogi Mrkaljevi prethodnici i suvremenici bili su svjesni ovoga problema te su u svojim djelima o njemu raspravljali i predlagali/primjenjivali pojedina grafijska rješenja: Dositej Obradović, Atanasije Stojković, Sava Tekelija, Pavle Solarić, Jovan Došenović, Luka Milovanov,⁷ Zaharije Orfelin, Lukijan Mušicki, Stojan Novaković i dr. (Mladenović 2008: 254). Međutim, nitko prije Mrkalja ovome problemu nije pristupio na sustavan i sveobuhvatan način ponudivši cjelovito azbučno rješenje.

Početak 19. stoljeća, kada Mrkalj započinje s filološkim radom, postoji više različitih koncepcija srpskog književnog jezika, među kojima dominiraju dvije: slavenosrpska struja, za koju se zalagala skupina intelektualaca s mitropolitom Stefanom Stratimirovićem i Maticom srpskom na čelu, te struja koja se zalagala za narodni jezik kao osnovu književnog jezika, s Vukom

6 Mrkalj u *Salu debeloga jera* bilježi 42 znaka u crkvenoj “bukvici našoj”, među kojima nema znakova za glasove *ć, đ, dž, lj i nj*.

7 Ovih šestoricu prethodnika i suvremenika Mrkalj spominje u predgovoru *Salu debeloga jera* kao djelomične reformatore srpske ćirilice.

Karadžićem na čelu (Milanović 2010: 115). I prije početka Karadžićeve reforme pojedinci su se otvoreno zalagali za srpski književni jezik zasnovan na narodnom jeziku. Rodonačelnik te ideje bio je prosvjetitelj Dositej Obradović, koji se zalagao za književni jezik zasnovan na “živom narodnom govoru” (Subotić 2007), a istu ideju podržavao je i Mrkalj.

I *Salo debeloga jera*

Salo debeloga jera libo azbukoprotres (U Budimu Gradu, Pismenima Kraljevsoga Sveuč: Vengerskoga, 1810) Mrkalj otvara predgovorom u kojem se osvrće na nesustavnost i neustaljenost ondašnje azbuke, kao i na svoje prethodnike koji su nastojali doskočiti njezinim nedostacima. U tom kontekstu navodi svoju namjeru, odnosno cilj djela:

Najlakše je, doduše, ostati pri starom, ali se postavlja pitanje da li je to ujedno i najbolje! – Protresajući ukratko našu azbuku, moja je namjera da konačno presiječem tu nedoumicu. (Mrkalj 1810: *Predgovor*)^{8,9}

U prvoj cjelini studije, naslovljenoj *Šta su riječi? Šta jezik? Slova? I koliko ih mora biti u azbuci jednoga jezika?*, Mrkalj raspravlja o temeljnim lingvističkim pojavama i osnovnim jezičnim funkcijama, posebno ističući presudnost njegove razumljivosti. U tom kontekstu autor objašnjava zbog čega bi srpski književni jezik – misleći prije svega na jezik svjetovnih tekstova i obrazovanja – trebao biti zasnovan na narodnoj osnovici te zašto *slavjanski* (ruskoslavenski) jezik u toj funkciji ne zadovoljava temeljne komunikacijske potrebe svojih korisnika:

(...) zaključujemo da je najveća moguća razumljivost osnovno načelo jednoga jezika. Ko ovo načelo ne zabacuje, taj se drži narodnog jezika svoga naroda, ili dijela naroda, među kojim živi ili piše. Onaj ko npr. za srpski narod latinskim ili

8 Citati su preuzeti iz prijevoda/adaptacije izvornog teksta koji je priredio Miloš Okuka priloživši ga uz pretisak originala povodom dvjestote godišnjice njegova objavljivanja u knjizi *Salo debeloga jera libo azbukoprotres Save Mrkalja u starom i novom ruhu*, Zagreb: SKD “Prosvjeta”, 2010.

9 *Salo debeloga jera* napisano je na slavenosrpskom jeziku, dakle na mješavini narodnog jezika s elementima prvenstveno ruskoslavenskog i ruskog jezika. Današnjem čitatelju koji ne vlada slavenosrpskim jezikom original je teško razumljiv zbog komplicirane rečenične strukture te niza slavenizama, ruskoslavenzama, rusizama i/ili slavenosrbizama (Okuka 2010: 105).

takozvanim slavjanskim jezikom govori ili piše – što je gotovo jedno te isto – očigledno gazi prvo načelo. On svoje misli ne saopštava kako treba, jer se ili ne razumije ili sasvim malo razumije. (*ibid.*: 2)

U nastavku ove cjeline Mrkalj ističe važnost usklađenosti pisma s glasovnim sustavom jezika koji se njime zapisuje, jer se time postiže nužna razumljivost pisanih tekstova:

Broj slova (...) ravna se po jeziku kome su namijenjena. Što jezik više prostih čestica, više prostih glasova ima, to više mora biti i slova. I obrnuto. Kao što svakom glasu pripada da dobije svoj znak, tako isto ne valja da ih ima više od jednoga. (*ibid.*: 3)

S ciljem postizanja maksimalne razumljivosti i jednostavnosti pisma, Mrkalj se zalaže za srpsku azbuku koja se sastoji od *jednozvučnih slova* (jedan znak = jedan glas) te izbjegavanje *mnogozvučnih slova* (jedan znak = više glasova), *složenih slova* (više znakova = jedan ili više glasova) i *zvukopromjenjivih slova* (znakovi promjenjive glasovne vrijednosti) – “ako od pisma nećemo praviti zagonetke” (*ibid.*: 5).

U drugoj cjelini studije, naslovljenoj *Koliko Srbi trebaju slova za svoj jezik?*, Mrkalj prelazi na sustavno “protresanje” azbuke. Za početak nabraja 42 slova od kojih se sastoji “naša azbuka”, klasificira ih po vrstama (*jednozvučna*, *mnogozvučna*, *zvukopromjenjiva*, *zamjenjiva*¹⁰ i *složena*), a potom utvrđuje koja su od njih potrebna, a koja suvišna za bilježenje srpskog jezika. Primjerice, za *debelo jer* navodi sljedeće:

O debelom jeru (ѣ) ne treba ni da govorimo. Ono ne predstavlja nikakav glas, ono nije slovo, i nikad nismo imali potrebe za njim. Ono nam je prije služilo za izlišnu opomenu, koja je bila više štetna nego korisna. (*ibid.*: 13)

Mrkalj na koncu utvrđuje popis znakova koje je izbacio te znakova koje sadržava nova azbuka pogodna za bilježenje srpskog narodnog jezika. Pritom autor ukazuje na neke njene nesavršenosti. Riječ je, naime, o znakovima *ѣ*, *ѣ*, *ѣ* i *ѣ* za glasove *d*, *č*, *lj* i *nj*, koji su u njegovoj azbuci *složeni*, tj. sastoje se od dva znaka, pri čemu je drugi “umekšavajući znak” *tanki jer* (*ѣ*).

Što se moga mišljenja tiče, trebalo bi nam u nekoj formi izrezati slova *ѣ*, *ѣ*, *ѣ* i *ѣ* (...) pa onda i tankome jeru pokazati put

10 Pod ovim pojmom Mrkalj misli na slučajeve kada se jedan glas ili sekvenca glasova bilježi na više različitih načina.

za debelim. Tako bi naša azbuka dobila 29 slova, među kojima nijedno ne bi bilo mnogozvučno, zvukopromjenjivo ni složeno. Onda bi sva njena slova bila jednozvučna. Ona bi upravo došla u onu savršenost koja pripada azbuci jednoga jezika. (*ibid.*: 13)

Ta je “savršenost” na koncu postignuta u okviru azbučne reforme Vuka Stefanića Karadžića, koji je četiri dvoslova zamijenio novim, *jednostavnim slovima* ħ, ħ, љ i њ. Odgovor na pitanje zašto sâm Mrkalj nije riješio problem složenih slova najvjerojatnije leži u njegovu nastojanju da ponudi azbučno rješenje u okvirima postojećeg slovnog fonda ruskoslavenske azbuke. Pretpostavlja se da je to i razlog tome što u svoju azbuku nije uključio slovo za glas dž (usp. Okuka 2010: 84—88).

U priloženoj tablici prikazan je konačan fond znakova Mrkaljeve azbuke, pri čemu su masnim slovima otisnuti znakovi koji se razlikuju u Mrkaljevoj i Karadžićevoj azbuci (koja je danas u upotrebi). Karadžićeva rješenja navedena su među zagradama.

a	б	в	г	д	дѢ (ħ)	е	ж	з	и
ı (j)	к	л	лѢ (љ)	м	н	нѢ (њ)	о	п	р
с	т	тѢ (ћ)	у	ф	х	ц	ч	(ц)	ш

Iako je u fokusu *Sala debeloga jera* reforma azbuke srpskog književnog jezika zasnovanog na narodnoj osnovici, Mrkalj se u njemu pozabavio i crkvenim pismom namijenjenim za bilježenje ruskoslavenskog jezika – službenog jezika Srpske pravoslavne crkve: “radi se o dvema istovremenim reformama, o srpskoj i crkvenoj ćirilici, o dvema azbukama namenjenim dvama jezicima kojima su se Srbi služili” (Mladenović 2008: 262). Mrkaljeva reforma crkvene ćirilice uključivala je manje zahvate: izbacivanje *debelog jera* iz ruskoslavenske azbuke i time smanjivanje njezinog slovnog fonda s 42 na 41 znak; izmjenu dotadašnjeg rasporeda slova crkvene azbuke i njihovu novu klasifikaciju te normiranje upotrebe znaka ĭ (usp. Okuka 2010: 91—92). Iako minimalne, upravo su izmjene koje je Mrkalj predložio u okviru crkvene azbuke u najvećoj mjeri izazvale burnu reakciju Crkve, koja je “za čitav njegov život bila sudbonosna” (Mladenović 2008: 262).

U završnoj cjelini *Sala debeloga jera*, naslovljenoj *Neki odgovori*, Mrkalj odgovara na pitanja koja “već čuje da netko zapitkuje” (*ibid.*: 15), a koja se tiču bilježenja

homonimnih riječi. Osim sadržaja ove cjeline važan je i način na koji je ona napisana – naime, autor u njoj počinje koristiti svoju novu azbuku ne bi li demonstrirao učinkovitost njezine upotrebe: “Dovde smo svakako, a odavde pišemo novom azbukom” (*ibid.*: 15). Na samome kraju cjeline, a ujedno i studije, zaključuje: “Od danas sve naše pravopisanje potpada pod ovo načelo: *Piši kao što govoriš*” (*ibid.*: 18). Tako je Mrkalj, po uzoru na njemačkog filologa Johanna Adelunga, uveo fonološki pravopisni princip bilježenja srpskog književnog jezika, koji je i danas u primjeni.

Tako je Sava Mrkalj reformom ćiriličke grafije pokrenuo i naznačio osnovne pravce u standardizaciji srpskog jezika, čiji temeljni stubovi moraju biti gramatika narodnog jezika i njegova fonološka grafija, kojoj je postavio osnovna teorijska načela. Njegovo *Salo debeloga jera* libo *azbukoprotres* u tome je bio prvim vjesnikom na čijim idejama je Vuk Karadžić dobrim dijelom utemeljio i kodifikovao novi srpski književni jezik. (Okuka 2010: 98)

I Sudbina Mrkaljeve azbučne reforme

Za razliku od predstavnika Srpske pravoslavne crkve, tadašnji vodeći slavisti i mnogi srpski pisci s oduševljenjem su dočekali Mrkaljevo *Salo debeloga jera*. Četiri godine nakon njegova objavljivanja Karadžić u uvodniku svoje *Pismenice serbskoga jezika* (1814) navodi sljedeće:

Ja sad ovde, imajući za namjerenje uspjeh serpskoga knjižestva, ne mogu druge azbuke upotrebiti nego Merkajilovu, jerbo za serpski jezik lakša i čistija ne može biti od ove. G[ospodin] Merkajilo izabrao je iz slavenski[h] pismena [“slova“] za serbski jezik sljedejuća: а, б, в, г, д, е, ж, з, и, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ш, њ. А изоставио је као серпскемезе језику непотребна (...). (Karadžić 1814)

Karadžić je, dakle, odmah prihvatio Mrkaljevu azbuku, uz nekoliko dorada: u svojoj je *Pismenici* (1814) digrafe *мь, њь и нь* zamijenio znakovima *ћ, њь и нь*, dok je u *Srpskom rječniku* (1818) digraf *ѡь* zamijenio znakom *ђ*. Osim toga, Mrkaljev znak za glas *j* zamjenjuje latiničnim *j* te uvodi znak *ѣ* za bilježenje glasa *dž*.

Time srpska azbuka poprima današnji fond i formu znakova.

Iako je iz današnje perspektive Mrkaljev doprinos reformi srpske azbuke i jezika neupitan, zasluge za taj poduhvat dugo su se pripisivale isključivo Ka-

radžiću. Uzrok tome prije svega leži u Mrkaljevoj filološkoj raspravi *Palinodija libo obrana debeloga jer* iz 1817. godine. U njoj se autor, protivno idejama izloženim u *Salu*, zalaže za rehabilitaciju znaka ѣ: “Mi [h]oćemo samo da naše debelo ѣ od nezasluzenog napastvovanja i progona oslobodimo” (Mrkalj 1817). Razlog tome što Mrkalj odjednom staje u obranu slova za čije se izbacivanje zdušno zalagao u “svjetovnoj” i crkvenoj azbuci suvremeni filolozi nalaze u pritiscima kojima je bio izložen po objavljivanju *Sala*: “*Palinodija* je, 1817. g. bila napisana očigledno s ciljem da njen autor učini izvestan ustupak onom moćnijem delu ondašnje naše javnosti čiji je gnev i njegove posledice Sava Mrkalj osećao na sebi neprekidno posle 1810. godine” (Mladenović 2008: 274). Iako se taj “ustupak” odnosio samo na *debelo jer*, mnogi su Mrkaljevi suvremenici, kao i mnogi poslije njih, *Palinodiju* neopravdano tumačili kao autorovo odricanje od svojeg cjelovitog *azbukoprotresa*. Mrkalj se, naime, u *Palinodiji* ne bavi nijednim drugim slovom osim *debelog jera*, čiju upotrebu propisuje uz pojedine znakove i na kraju riječi. Prema Mladenovićevu sudu Mrkaljeva *obrana debelog jera* ne može se tumačiti kao pravo pokajanje i opoziv ni zbog načina na koji izlaže i argumentira svoje stavove:

Mrkalj nije želeo, jednostavno, da se pokaje, da se izvini i da se izjasni samo za staro pisanje *debelog jera* na kraju reči. Da je tako učinio, njegova *Palinodija* bila bi u pravom smislu opozivanje, pokajanje. Ali ona to nije, jer se ovde Mrkalj vraća *debelom jeru* ali na izvestan *nov način*, ne onako kako bi protivnička strana očekivala. Za vraćanje *debelog jera* Mrkalj traži fonetske i nove ortografske razloge, odnosno filološko naučno uporište. (Mladenović 2008: 275)

Unatoč Mrkaljevim nastojanjima da znanstveno opravda upotrebu spornog slova, *Palinodija* je od strane struke dočekana “na nož” i s podsmjehom, jednako kao i njegova iduća rasprava naslovljena *Predloženija protivu Obrane*, također objavljena 1817. godine. Objavljivanjem tih dvaju tekstova Mrkalj je “bacio crnu mrlju” na svoj *azbukoprotres* te je njegovo djelo izgubilo značaj kakav je imalo u vrijeme objavljivanja (Okuka 2010: 32). Tako je Karadžićeva azbučna i jezična reforma zasjenila Mrkaljeve revolucionarne doprinose na tom području – sve do njegova ponovnog otkrivanja u drugoj polovici 20. stoljeća (*ibid.*).

/ Književno stvaralaštvo

U bilješki upućenoj “Gospodinu Vuku”, napisanoj u bečkoj duševnoj bolnici u posljednjoj godini njegova života, Mrkalj tvrdi da je čovjeku *prirodno* smatrati vlastito djelo nedovršenim. Žudnja da se tekst uvijek iznova misli, stvara, rastvara i uništava dokaz je postojanja života u čovjeku koji mora njegovati nemir i nezadovoljstvo da bi doista živio. Onoga koji piše tekst suočava s vlastitom nedovršenošću i neuspjehom, pa je sasvim *prirodno* što u jednom od svojih posljednjih tekstova Mrkalj žali što nije više vremena posvetio – književnosti:

Zašto ja ovako malo znam? i zašto i ja ne radi' u polju Knjižestva Srpskog? Preljuta željezna sudbina i strašno gonjenje, silno gonjenje, koje bi najtvrdje gradove i čitave zemlje osvojiti moglo, ne dopustiše mi napredovati, pa onda ni raditi znamenito ljudski, čim jedinim Spisatelj valja da je zadovoljan. (Mrkalj 1994: 141)

Mrkaljev pjesnički opus broji svega 13 originalnih pjesama i 12 obrada tuđih tekstova, a smatra se da je doživio još tragičniju sudbinu od njegovih filoloških rasprava. Naime, za razliku od *Sala debeloga jera*, koje je odmah privuklo pažnju i naišlo na pozitivnu recepciju u filološkim krugovima, Mrkaljeva je poezija dugo ostala nezapažena i praktički nepoznata – tek je ponegdje ostala zabilježena u periodici, a njezin je najvrjedniji dio bio sačuvan samo u rukopisu (usp. Ivanić 2018: 71) – sve do sredine 20. stoljeća, koje je otkrilo pjesnika u Mrkalju.¹¹ Iako je i danas najpoznatiji po svojim filološkim doprinosima, Mrkalj je svoj autorski rad započeo upravo poezijom, i to za vrijeme školovanja u Zagrebu, kada je u koautorstvu sa studentom prava Pavlom Doktorovićem napisao *Odu Kirilu Živkoviću* (1805), pakračkom episkopu. Smatra se, međutim, da su istinskog pjesnika u Mrkalju iznjedrile *željezna sudbina i strašno gonjenje*, odnosno negativne kritike koje je doživio nakon objave *Palinodije*. Usputna primjedba iz jednog negativnog intoniranog i nepotpisanog odgovora na *Palinodiju* (“Zbilja, kad bi G. Merkalj

11 Najveći i najvrjedniji dio Mrkaljeva pjesničkog opusa pronašao je i objavio Vladan Nedić 1959. godine, čije je otkriće izazvalo interes i za ranije objavljenim pjesmama. Mrkaljeva *Božićna pjesma* objavljena je 1975. godine u radu Miloša Okuke, a njegovu prvu pjesmu (*Oda Kirilu Živkoviću*) pronašla je Gordana Krivokapić Jović i objavila tek 1984. godine. Pitanje o cjelovitosti Mrkaljeva pjesničkog opusa postavljeno je najzad i 2004. godine, kada je Milenko Pečić u arhivu zagrebačkog Muzeja srpske pravoslavne crkve otkrio autograf *Božićne pjesme* (usp. Čalić 2016: 261–262).

pisao kakve stihove”) – za koju je Mrkalj mislio da dolazi od urednika *Novina srpskih* Dimitrija Davidovića – izazvala ga je da uz pismo uredniku priloži šest svojih pjesama (v. Ružić 1994: 8, Čalić 2016: 261). Budući da su pjesme objavljene tek 1832. godine, nije poznato je li ih Mrkalj imao priliku pročitati u tiskanom formatu, ali se zna da je pravi autor otrovnoga žalca koji je na svjetlo izmamio pjesnika iz Mrkalja bio – “Gospodin Vuk”.

Sava Mrkalj smatra se graničnom pojavom u historiji srpske književnosti zbog toga što je stvarao na prijelazu književnih epoha, pa se stoga u njegovoj poeziji ogledaju različiti utjecaji – ali i zbog toga što je njegov pjesnički opus bio tek naknadno otkriven i vrednovan. U vrijeme Mrkaljeva stvaranja njegova poezija nije imala odjeka među pjesnicima 19. stoljeća, pa se može doimati paradoksalnim što ga se danas smatra jednim od najvažnijih pjesnika srpskog predromantizma (usp. Čalić 2016: 263). Ipak, sa srpskim i europskim pjesnicima toga perioda vežu ga čvrste veze. Retorički, stilski i žanrovski raspon njegove poezije, kao i spisi o književnosti, svjedoče o tome da je bio iznimno informiran o tadašnjim prijemima u polju teorije proze i poezije (Ružić 1994: 17), dobro upućen u suvremene pjesničke tokove te da svaka njegova pjesma uspostavlja vezu s pjesničkom baštinom (Ivanić 2018: 74). U njegovoj se poeziji ogledaju utjecaji klasicizma i (pred)romantizma. Izrazito bogato i heterogeno na jezičnom, stilskom i žanrovskom planu, Mrkaljevo je pjesničko djelo “spona obrazaca 18. vijeka” (*ibid.*: 79), a potvrđuje utjecaje narodne poezije, romanske tradicije i klasicističke poetike. Na tematsko-motivskom planu njegov je opus također raznovrstan i obuhvaća motive tjeskobe, straha i samoće, ljubavi i čulnosti te šaljive, satirične i rodoljubne motive, pri čemu svaka njegova pjesma u svom motivskom krugu “uspostavlja širi raspon veza s pjesničkom tradicijom” (Ivanić 2010: 43).

Mrkaljev pjesnički opus danas je dobro istražen, a četvrtina njegova opusa smatra se antologijskim pjesmama. Njegova poezija uvrštena je u *Antologiju srpskog pesništva* Miodraga Pavlovića iz 1969. i *Antologiju starije srpske poezije* Mladena Leskovca iz 1973. godine, a prema mišljenju književnog historičara Dušana Ivanića (2010: 39) najvažniji događaj koji je potvrdio kanonizaciju Mrkaljeva djela objavljivanje je njegovih sabranih djela *Pesme i spisi* u redakciji Žarka Ružića 1994. godine. Godine 2016. Mrkalj je uvršten u antologijsku ediciju *Deset vekova srpske književnosti*. Ipak, valja istaknuti da se u studijama o njegovim pjesmama još uvijek može naslutiti određeno neslaganje u procjeni njihove umjetničke vrijednosti. Jedni je smatraju promišljenom poezijom koja “ponire u suštinu ljudske duše” (Čalić 2016: 263), dok drugi Mrkalja vide

slučajnim pjesnikom koji je pisao “izazvan okolnostima ili reakcijama na tuđi tekst” (Ivanić 2018: 94). Neosporno je, međutim, da je Mrkalj bio inovator na jezičnom planu te da je uveo i značajne novosti u srpsku poeziju. Ružić (1970: 64) uočava da je Mrkalj preteča kostićevskog deseterca i “prvi *pravi* pesnik srpskog jamba” te “tvorac našeg prvog soneta u jampskom jedanaesteru” (*ibid.*: 68), a Ivanić (2018: 77) drži da njegovi prijevodi i prepjevi svjedoče o njegovoj “izuzetnoj jezičnoj inventivnosti i (...) vještini da pomiri smisao, rimu i ritam”. Najveća se pak vrijednost pripisuje anticipatorskoj moći Mrkaljeve poezije:

Iznad svega je pak anticipatorski duh Mrkaljeve poezije: ne samo da sažima pjesničko iskustvo od Orfelina, Dositeja i građanske lirike, već motivima, stihom i stilom naznačava Njegoša, Radičevića, Jakšića, Zmaja i Lazu Kostića. (*ibid.*: 89)

Ocjena da je njegovo pisanje predvidjelo, dozvalo i utjecalo na najznačajnije umjetničke tekstove srpskog romantizma kazuje da je Mrkaljevo djelovanje u književnosti ipak bilo *znamenito ljudski*, odnosno sugerira da je autor možda pogriješio u ocjeni kad je svoj književni rad proglasio *neradom* sagledavajući ga kroz prizmu osobnih životnih neuspjeha. O tome da se umijeće pisanja postiže zahvaljujući umijeću pisanja o porazu govori, između ostalog, i njegova najpoznatija pjesma, koja se nerijetko smatra najpotresnijom pjesmom srpskog romantizma – *Sastavljeno, kad u gornjokarlovačku bolovaonicu dospedo pobeđen, i ostavljen od svega sveta*. U njoj su samoća, poraz te tjelesna i duševna bol pojedinca transponirani u univerzalno ljudsko iskustvo straha i tjeskobe:

Zlo je mučno sadašnje podneti,
Zlo nas bivše peče u pameti,
Buduće već jede nas.
Dnevne tuge rađaju sne hudne,
A sni noćni rastuže nas budne.
Jesmo l' bez zla koji čas?
(Mrkalj 2018: 18)

Lirski subjekt razaznaje da je izvor zla sam čovjek (“Goni mir iz sveta sav”, *ibid.*) te da ga okružuje prijeteća stvarnost (“More zala ov je svet!”, *ibid.*). U mjestu gdje ga okružuje samo smrt, u izgnanstvu i stanju apsolutne samoće, nema razumnog razloga za pisanje, već samo za krik (“Jao! Jao! Jao trista puta!”, *ibid.*) – iz kojeg se rađa pjesma. Stanje poraženosti i napuštenosti od svega svijeta stanje je u kojem pisanje postaje nužnost i izbavljenje u posvemašnjem porazu – *čim jedinim Spisatelj valja da je zadovoljan*.

- Чалић, Б. 2016. Научни и песнички прогрес Саве Мркаља, у: Чалић, Боривој, Поповић, Исидора (ур.). *Десет векова српске књижевности: Герасим Зелић, Викентије Ракић, Сава Мркаљ*. Издавачки центар Матице српске. Нови Сад: 257—265.
- Илић Марковић, Г. 2012. Сава Мркаљ – библиографија, у: Ilić Marković, G., Kretschmer, A., Okuka, M. (ur.). *An den Anfängen der serbischen Philologie. Salo debelog jera libo azbukoprotres Save Mrkalja (1810 — 2010)*. Philologica Slavica Vindobonensia. Peter Lang. Веб: 371—409.
- Ивић, П. 2014. *Преглед историје српског језика*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића. Сремски Карловци и Нови Сад.
- Иванић, Д. 2010. Пјесничке парадигме Саве Мркаља, у: *Сава Мркаљ. Поводом двестагодишњице... "Азбукопротреса" (1810 — 2010). Радови са стручног састанка одржаног у Градској библиотеци у Новом Саду 23. априла 2010. године*. Градска библиотека. Нови Сад: 35—46.
- Иванић, Д. 2018. Пјесничко дјело Саве Мркаља, у: Мркаљ, С. *Пјесме*. Приредио Душан Иванић. Завичајно удружење Сава Мркаљ. Нови Сад: 71—94.
- Караџић, В. С. 1814 (репринт 1984). *Писменица сербскога језика по говору простог народа*. Културни центар; Универзитетска библиотека "Светозар Марковић". Горњи Милановац; Београд.
- Милановић, А. 2010. *Кратка историја српског књижевног језика*. Завод за уџбенике и наставна средства. Београд.
- Младеновић, А. 1989. *Славеносрпски језик: студије и чланци*. Књижевна заједница Новог Сада. Нови Сад.
- Младеновић, А. 2008. *Историја српског језика: одабрани радови*. Чигоја штампа. Београд.
- Мркаљ, С. 1810. Сало дебелог јера либо азбукопротрес, у: Окука, М. 2010. *Сало дебелог јера либо азбукопротрес Саве Мркаља у старом и новом руху*. СКД Просвјета. Загреб: 106—147.
- Мркаљ, С. 1817. Палинодија либо одбрана дебелог њ, *Новине Српске*, 41: 326—328.
- Мркаљ, С. 1994. *Песме и списи*. Приредио Жарко Ружић. Српско културно друштво "Сава Мркаљ". Топуско.
- Мркаљ, С. 2018. *Пјесме*. Приредио Душан Иванић. Завичајно удружење Сава Мркаљ. Нови Сад.
- Николиш, Г. 1980. *Сава Мркаљ: повијест о једном страдалнику*. Просвјета. Загреб.
- Окука, М. 2010. *Сало дебелог јера либо азбукопротрес Саве Мркаља у старом и новом руху*. СКД Просвјета. Загреб.
- Palinodija, у: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, 6. srpnja 2023. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=46276>
- Roksandić, D. 2011. Sava Mrkalj, zagrebački eminens, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 43 (1): 221—234.

Ружић, Ж. 1994. Песник и списатељ из Сјеничака, у: Мркаљ, С. *Песме и списи*. Приредио Жарко Ружић. Српско културно друштво “Сава Мркаљ”. Топуско: 5—31.

Ружић, Ж. 1970. Сава Мркаљ – први песник српског јамба, *Књижевна историја*, 9: 62—70.

Суботић, М. 2018. Сава Мркаљ – реформатор српске азбуке, *Политичка ревија*, 3: 11—31.

Суботић, Љ. 2007. Модел граматике Доситејевог типа књижевног језика, *Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења*, 20/2: 91—96.

VIRNA KARLIĆ
Faculty of Humanities and Social Sciences,
University of Zagreb

SANJA ŠAKIĆ
Serb National Council

Three hundred miracles and three hundred moans: The life and work of Sava Mrkalj

The paper is dedicated to the presentation of the life and work of Sava Mrkalj (1788. — 1833.), a Serbian philologist, philosopher, and writer who left an indelible mark on Serbian culture through his alphabetic reform and his significant, albeit small-scale, poetic work. He was a gifted and educated intellectual, a polyglot and an individual whose life path was marked by conflicts, personal turmoil, poverty, and illness. The introductory section of the paper provides his concise biography, followed by a comprehensive portrayal of his philological contributions and literary endeavours.

KEYWORDS: *Sava Mrkalj, philology, Serbian language, Serbian literature, alphabet reform*